

EFF'S SURVEILLANCE SELF-DEFENSE

Na A Hkingrai Ni Hpe Lata San La Ai Lam

<https://ssd.eff.org/en/about-surveillance-self-defense>

LOCALIZATION LAB

Na A Hkingrai Ni Hpe Lata San La Ai Lam

Kungmani ni hte laika man ginsu websaik ni law law gaw, masha langai hkrai tinang a ruhkum digite shim lam rawt jat wa lu hkra karum ya lu na matu yaw shada let, hkingrai ni hpe jaw ya nga ai lapran hta, na a matu htap htuk ai hkingrai ni hpe nang gara hku lata san ra na?

Nang hpe tau hkrau makawp maga ya lu ai hkingrai ni hte seng nna, kaja wa hkum tsup kup ai jahpan langai mi, anhte ni kaw nga ai (raitim, anhte a [hkingrai lam matsun ni](#) hta, masha law law wa lata la ai lam nkau mi hpe, nang hku nna yu la mai ai). Rai ti mung, nang gaw hpa hpe makawp maga mayu ai lam hte, dai hpe kadai ni kaw na makawp maga la mayu ai lam ni hpe, atsawm sha chye na da ai rai yang, ndai lam matsun laika (guide) gaw, htap htuk ai hkingrai ni hpe lata la lu na matu, ningpawt ninghpang lam matsun nkau mi hte, nang hpe karum ya na re. Shim lam ngu ai gaw, nang lang nga ai hkingrai ni, shing n rai, nang htawt sit bang (download) da ai matsun lamang sowe ni hte n seng ai hpe myit dum u. Shim lam gaw, nang hkum kadup ai alak mi re jahkrit shama ai lam ni hte dai jahkrit shama ai lam ni hpe, nang hku nna gara hku ninghkap gasat lu ai lam ni hpe chye na hkawn hkrang ai kaw na hpang ai re. Grau nna chye mayu ai rai yang, [na a hkrit tsang shadang dawdan masat ai lam](#) hte seng ai anhte a lam matsun laika hpe mung hti yu ga.

Shim Lam Ngu Ai Gaw, Mari Mai Ai Arai Langai N re, Galoi Mung Galaw Nga Ra Ai Bungli Mahkrun Masa Langai Re

Hkingrai ningnan ni hpe mari na, shing n rai, matsun lamang Sopwe hpe galai na nga jang, masa lam ni yawng hta kyin-yu yu ai lam kaw na, nang hpe tsep kawp makawp maga ai lam jaw lu ai gara hkingrai, shing n rai, matsun lamang sopwe langai mi mung n nga ai lam hpe shawng myit dum ra ai. Dai re ai majaw, na a ruhkum digital shim lam lai len ni hpe azin ayang myit sawn na matu ahkyak ai. Ga shadawn, lama wa na a phone kata kaw, shim lam hte seng ai hkingrai ni bang tawn ai raitim; na a kumpyuta kaw gaw, [ga makoi](#) bang tawn ai lam n nga ai rai jang, na a phone kaw bang tawn ai hkingrai ni gaw, nang hpe grai wa shim lam jaw lu na n re. Marai langai ngai gaw, na a lam lami laman ni hpe sawk tam mayu ai rai yang, shanhte ni gaw, dai na a shiga lami lamang ni hpe lu la na matu, yak dik htum ai ladat hte n re ai sha, loi dik htum ai ladat hpe sha lata la na rai nga ai.

Nambat lahkawng hku nna, masu hkalem ai lam, shing n rai, ginjang gasat mayu ai hpyen hpan yawng hpe makawp maga lu na matu, n mai byin ai re majaw, na a [shiga lamang ni](#) (data) hpe kadai ni gaw ra chye ai lam; dai kaw na, shanhte gara ni hpe ra chye ai lam hte; dai hpe shanhte gara hku nna, lagu la mai ai lam ni hpe myit maju jung ra ai. Lama wa, na a kaba dik htum ai [jahkrit shama ai lam](#) (threat) gaw, intanet kyin-yu yu ai hkingrai ni hpe lang na ahkang n nga ai dinghkrai sawk sagawn ai wa kaw na ta tut yu maram ai lam rai yang, nang hku nna, “NSA kaw na madi shadaw ai lam lu da ai (NSA-Proof)” ngu tsun ai manu hpu nna ning-ip ga makoi hte la da ai phone ladat nkau mi hpe, mari lang n ra ai. Maga mi hku nga yang, nang hkrum katut nga ai asuya gaw, shi hte n hkrum n ra ai ni hpe [ning-ip ga makoi hte la da ai](#) hkingrai ni lang ai majaw, jahkring hkring htawng rim rawng ai lam galaw ai rai yang; na a laptop kompyuta hta, ning-ip ga makoi hte la da ai matsun lamang sopwe lang ai lam hte seng nna madi madun mai ai [hkrit tsang hpa](#) (risk) ladat hpe lang na malai, shiga kadun ni hpe sa htinglet na matu tsang hpa n lawm ai n sen ni, tau hkyen tawn ai ga makoi kumla ni hpe, shajin da ai lam zawn re grau loi ai ladat laisa (tactics) ni hpe lang ai gaw, grau nna lachyum rawng nga ai. Makawp maga lam hte seng nna, hkyen lajang da ai byin mai ai ninghkap ladat ni hpe myit shajin da ai lam hpe [jahkrit shama ai lam shadang masat ai lam](#) (threat modelling) ngu ai re. Lahta na ginlam ni yawng hpe mahta nna, nang lang na hkigrai ni hpe htawt sit bang la ai lam, mari lam ai lam, shing n rai, jai lang ai lam rai n galaw shi yang, nang hku nna san ra ai ga san nkau mi hpe lawu e tang madun tawn ga ai.

Nang Lang Na Hkingrai Gaw Kade Daram Asan Sha Chye Na Loi Ai Lam Nga Ai Rai?

Shim lam hte seng nna, sawk sagawn ai ni a lapran hta, brang lang masa lam (openness) hte asan sha re masa lam (transparency) gaw, grau nna shim lam nga ai hkingrai ni hpe byin shangun lu ai ngu ai myit makam langai nga ai re.

Ruhkum digite shim lam shingwang kaw, jai lang nna madi shadaw ai matsun lamang sopwe law malawng gaw, shawa yawng jai lang mai ai lamang (open-source) re. Lachyum shaleng ga nga yang, dai matsun lamang sopwe ni a bungli galaw ai lam hpe masat ya ai laksan kumla (code) ni gaw, kaga masha a matu aloi sha lu la mai nna, san jep ai lam, gram lajang ai lam hte shada garan hkat ai lam ni hpe galaw na matu jai lang mai nga ai. Shahte a matsun lamang sopwe ni gara hku bungli galaw ai lam hte seng nna, asan sha chye na loi ai lam nga ai hte

maren, dai hkingrai ni hpe galaw gyin shalat da ai ni hku nna, shim lam ra rawng ai lam ni hpe tam mu lu na matu sha n-ga, lamang ni a rawt jat ai lam hpe karum madi shadaw lu na matu kaga masha ni hpe saw shaga mai nga ai.

[Shawa yawng jai lang mai ai matsun lamang](#) Open-source sopwe ni gaw, grau hkrak ai shim lam a matu hkinjang langai rai nga ai raitim; pahkam hkam ya lu ai lam gaw n nga ai re. Shawa yawng jai lang mai ai lamang Open-source a akyu ara gaw, daw chyen mi hku nna, dai laksanakan kumla hpe, kaja wa jep yu nga ai ladat hpaji ninghkrin ni hte seng ai wuhpung wuhpawng langai ngai hta madung nga ai rai nna, dai gaw bungli masing kaji ni a matu sha n-ga (mying kaba nna, amy hpan hkum ai bungli masing ni a matu pyi) byin lu na yak chye nga ai.

Dai re ai majaw, hkingrai langai hpe lang na matu myit yu ai rai yang, dai hkingrai a ningpawt laksanakan kumla code hpe lu la mai/n mai, shing n rai, dai rai a shim lam shadang hpe shagrin ya na matu, ndut ndang re ai san jep ai lam nga/n nga hpe myit yu ra ai. N law htum gaw, matsun lamang sopwe, shing n rai, kompyuta jak hatwe (hardware) ni kaw, kaga hpungtang hpaji kungkyang ai ni hku nna jep joi lu na matu, dai rai gaw gara hku bungli galaw ai lam hte seng nna, hkum tsup ai ladat hpaji sang lang dan ai lam nga ra ai.

Dai Rai Hpe Gyin Shalat Ai Ni Hku Nna, Dai Rai A Akyu Nga Ai Lam Ni Hte Gawngkyia Ai Lam Ni Hte Seng Nna Kade Daram Asan Sha Shaleng Da Ai Rai?

Tsep kawp shim lam nga ai matsun lamang sopwe, shing n rai, kompyuta jak hatwe ngu ai gaw n nga ai re. Gyin shalat ai ni, shing n rai, dut ai ni kaw nna shanhte a gun rai (product) ni hte seng ai masat shadang ni hpe teng teng man man asan sha, tsun dan da ai hkingrai ni hpe mahtang lata tam la u.

Ndai laksanakan kumla code gaw, “Hpyendap hte seng ai madang” re, shing n rai, “NSA kaw na madi shadaw ai lam lu da ai (NSA-Proof)” ni gaw dawngkhawn akyeng ni re, ngu nna tsun ai yawng hpe ginlawm ndau shabra ai lam ni mung nga ai. Ndai zawn re ndau shabra ai lam ni gaw, shanhte a gun rai (product) ni hta byin chye ai ra rawng ai lam ni hpe, n kam myit sumru yu ai ai, shing n rai, shanhte hkum shanhte ladu lai kam hpa myit rawng ai ngu ai hpe htawng madun ai re.

Ginjang gasat mayu ai hpyen ni gaw, hkingrai ni a shim lam hpe jahten na matu, ladat nnan ni hpe galoi mung tam nga ai re majaw, matsun lamang sopwe ni hte kompyuta jak rai hatwe ni gaw, gawng kya ai lam ni hpe hparan ya lu na matu, madang shatsaw ai lam galaw ya ra ai. Lama wa, gyin shalat ai ni hku nna, n kaja ai mying gumhkawng ai lam hpe myit tsang ai majaw, shing n rai, dai zawn galaw na lai ladat hte hkrang ni gaw gap da ai n nga ai a majaw; dai zawn madang shatsaw ai lam galaw ya na n myit ai rai yang, dai gaw sawng ai manghkang kaba langai mai byin wa nga ai. Dai re ai majaw, madang shatsaw ai lam ni hpe galaw ya kam nna, hpa majaw shanhte dai hku galaw ai lam ni hpe teng man ai hku nna, asan sha sanglang dan ai gyin shalat ai ni hpe tam la u.

Hkingrai ni hpe gyin shalat ai ni hku nna, htawm hpang e gara hku galaw wa na ngu ai hpe chye lu na matu kaja dik ladat langai gaw, shanhte a lai sai ten na arawn alai rai nga ai. Hkingrai a laika man ginsu websaik hta, shawng daw na manghkang ni hpe jahpan matsing da nhtawm, matsun lamang sopwe hpe jahtum madang shatsaw ai lam galaw ai kaw nna kade alak mi na sai zawn re, ayan madang shatsaw ai lam ni hte shiga ni hpe matut da ai rai yang; nang hku nna, gyin shalat ai ni gaw, ndai zawn re lamang ni hpe htawm hpang e mung, matut manoi galaw lajang ya na re ngu ai lam hpe kam mai nga ai.

Lama Wa Gyin Shalat Ai Ni Mara Shagun Dinglun Hkrum Wa Ai Rai Yang, Hpa Matut Byin Na Rai?

Shim lam hkingrai gyin shalat ai ni hku nna, matsun lamang sopwe hte kompyuta jak rai ni hpe galaw shalat ai shaloi, shanhte hta mung (nang zawn sha) asan sha re [jahkrit shama lam shadang masat](#) langai nga ra ai. Kaja dik htum gyin shalat ai ni gaw, kaning re ginjang gasat mayu ai hpyen ni kaw na, nang hpe makawp maga ya lu ai lam hte seng nna, shanhte a tara shang matsing ningting laika ni hta dan dan leng leng gawn dan ma ai.

Raitim, galaw shapraw ai ni law law hku nna, n kam myit sawn yu ai ginjang gasat mayu ai hpyen langai gaw, shanhte hkum nan re! Gyin shalat ai ni hku nna, mara shagun dinglun hkrum wa ai rai yang, shing n rai, shanhte gyin shalat da ai hkingrai lang ai ni hpe bai [ginjang gasat](#) na matu daw dan ai rai yang gara hku di na? Ga shadawn, asuya shing n rai tara rung langai gaw, kungmani langai ngai hpe, dinghkrai hte seng ai [shiga lamang ni](#) hpe ap ya na matu, shing n rai,

shanhte a hkingrai jaw ya ai makawp maga lam ni yawng hpe dawm kau na matu, makoi magap ladat (backdoor) langai ngai galaw shalat na matu, shagyeng wa chye ai. Dai majaw, gyin shalat ai ni mahta ai mungdan a tara jeyang ai ahkang aya ni hpe myit sawn yu u. Ga shadawn hku nna, lama wa nang gaw, Iran mungdan asuya kaw na, na hkum nan makawp maga ai lam hte seng nna, myit tsang ai rai yang, Amerikan mungdan kaw ginjaw tawn ai kungmani langai ngai gaw, Amerikan mungdan a aming matsun hte maren, madat mara ra ai rai ti mung; Iran mungdan tara rung aming matsun ni hpe hkan nang hkan sa na matu ninghkap kau lu nga ai. Gyin shalat ai wa hku nna, asuya ni a shadut ai lam hpe ningdang kau mai ai raitim, ginjang gasat mayu ai wa hku nna gaw, hkingrai gyin shalat ai ni hte sha seng ai kompyuta jak rai ni hpe hpaw shang la nhtawm, shanhte a ayan mari lang nga ai ni hpe ginjang gasat mai nga ai. Dai hpe byin wa chye ai hpyen langai hku nna myit sawn la nhtawm, tau hkraw makawp maga lu na matu yaw shada let, galaw tawn ai hkingrai ni gaw, ninghkap atsam kaba dik hkingrai ni re. Gyin shalat ai wa kaw nna, dinghkrai shiga lamang data ni hpe shang yu na n re ngu ai ga sadi ni hpe tam na malai; gyin shalat ai wa kaw nna, dinghkrai shinga lamang data ni hpe shang yu lu na n re ngu nna hkam htahka tsun da ai alak mi re ai gasi ni hpe she tam nga u [Dinghkrai shiga lamang data a matu, ning dang ai tara rung aming matsun ni hte seng nna, mying kaja pru ai](#) wuhpung wuhpawng ni hpe tam u.

Bai Shabai La Sai Kun Shing N rai Nbung Online Ntsa Kaw Dinglun Adawt Hkrum Nga Ai Kun?

H pang jahtum pru ai matsun lamang sopwe ni hpe, myit sharawt n dau ya nga ai ni hte gun rai (products) dut shabra nga ai kungmani ni hku nna mung hkalem hkrum ai lam, hkalem ai lam, shing n rai, dan dan leng leng masu ai lam ni nga chye ai. Nnan pru ai shaloi shim lam grai hkrak ai gun rai langai gaw, hpang daw de rai jang grai sawng ai ra rawng ai lam ni nga wa chye ai. Dai re majaw, nang lang taw ai hkingrai ni hte seng ai nnan pru ai shiga ni hpe, galoi mung atsawm sha chye na hkra hkaja nga ra ai.

Marai langai hkrai sha hkingrai langai a nnan pru ai shiga ni hpe hti hka ja nga ai lam gaw, grai lit li ai lam rai nga ai. Dai majaw, lama wa nang hta, lak san shapraw dat ai gun rai, shing n rai, galaw lajang ya ai lamang hpe jai lang nga ai manang ni nga ai rai yang, hkrak hkrak chye na nga lu na matu, shanhte hte rau bungli jawm galaw u.

Kaning Re Ai Phone Hpe Ngai Hku Nna Mari Ging Ai?

Kaning Re Ai Kumpyuta Hpe Ngai Hku Nna Mari Ging Ai?

“Android shing n rai, iPhone hta na gara hpe mahtang ngai mari lang ra na?” Shing n rai “PC shing n rai, Mac hta na gara wa hpe madaw ngai lang ra na?” Shing n rai “Kaning re ai [kumpyuta bungli galaw hkrang ladat](#) (Operating System) lawm ai hpe ngai hku nna lang ra na?” ngu ai ga san ni gaw, shim lam wunkat sara/num ni galoi mung san hkrum ai ga san re. Ndai ga san ni hte seng nna, asan sha shaleng ya lu ai mahtai ni gaw n nga ai. Matsun lamang Sopwe hte jak ni a shim lam hpe shingdaw ai shaloi, ra rawng ai lam ningnan ni hpe sawk tam nna, ra rawng ai lam dingsa ni hpe mung hkraw gram ai majaw re, dai gaw matut manoi galai shai nga ai re. Nang hpe grau hkrak ai shim lam ni hte karum jaw lu na matu, kungmani ni gaw shada shing jawng hkat chye ma ai, shing n rai, kungmani ni yawng gaw, shim lam n-gun yawm mat hkra asuya ni a shagyeng sha ai npu hta chyat rawng chye ma ai.

Raitim, ntsa lam hpaji jaw ai lam ni gaw, galoi mung ngu na daram jaw nga ai. Nang hku nna, jak langai, shing n rai, kumpyuta bungli galaw ai hkrang ladat (Operation System) langai ngai hpe mari ai rai yang, matsun lamang sopwe madang shatsaw ai ladat ni hte dai hpe madang shatsaw tawn ra ai. Madang shatsaw ai lamang ni gaw, ginjang gasat ai lam hku nna akyu jashawn mai ai laksan kumla kata na shim lam hte seng ai manghkang hpe hkraw gram ya ai re. Grai dingsa mat sai Phone ni hte kumpyuta bungli galaw ai hkrang ladat ni hpe grau hkrak wa hkra madi shadaw karum lu na matu gaw, grau nna shimlam madang shatsaw na matu nga jang, n mai byin ai lam ni nga chye ai hpe dum ra ai. Alak mi hku nna, Microsoft gaw Windows Vista, XP hte de a shawng pru tawn ai hkrang kasi ni hpe laja lana re ai shim lam manghkang hte seng nna rai tim pyi, hkraw gram ya ai lam tsep kawp n galaw na lam hpe ndau shana da chyalu re. Shingrai, lama wa nang gaw, dai hkrak tup n dau da ai lamang ni hpe lang ai rai yang, ginjang gasat mayu ai hpyen ni kaw nna, makawp maga lam lu na matu nang gaw shanhte hpe kam hpa myit mada mai na n rai sai. MAC OS 10.11, shing n rai, El Capitan a shawng daw pru ai OS X ni a matu mung dai hte maren re.

Ruhkum Digite shim lam hkingrai ni hte seng nna, hpa hpe sawk tam ra na lam hpe chye na nna, nang hkrum kadup mai ai jahkrit shama ai lam ni hpe myit sawn ngut chyalu rai sai re

majaw, na a lak lai masa hta hkan nna htap htuk manu dik ai ai hkingrai ni hpe grau nna gwi gwi lata la chye na sai.

Kyin-yu Yu Ai Lam Kaw Na Dinghkrai Ninghkap Dasat Ai Lam Matsun (Surveillance Self-Defence - SSD) Hta Tang Madun Tawn Ai Gun Rai (product) Ni

Kyin- yu yu ai lam kaw na, dinghkrai ninghkap gasat ai lam matsun (SSD) hta tang madun tawn ai matsun lamang sopwe hte kompyuta jak rai hatwe ni gaw, lahta e jahpan ka tawn ai shadawn jitna (criteria) hte maren bung pre lu hkra hpajang tawn ai re. Lawu na ginlam ni hte bung pre ai gun rai ni hpe jahpan ka matsing la na matu sha anhte gaw, teng man ai yaw shada lam hte shakut shaja tawn ai re:

- Shanhte a bungli galaw ai masa lam (hte shanhte a hkrat sum ai lam ni) ni hte seng nna, ntsam lam asan sha chye na hkra htawng madun tawn ai, ruhkum digital shim lam hte seng nna, ya ten hta anhte chye na tawn ai lam ni hta, ngang kang ai ning pawt nga ai.
- Gyin shalat ai ni hku nna, shanhte a hkum nan htingram la mai ai lam ni hpe ninghkap gasat lu nna, ya yang e mung, dam lada nna ladat hpaji chye chyang kung hpan ai jai lang masha ni hpe madung dat let hkang zing makawp maga da ai.

Shanhte ni hku nna, laika ka nga ai aten hta, ra rawng lam ni hte seng nna, shanhte ni hpe san jep nhtawm, myit tsang hpa ni hpe mung shawa hpang de hkyak hkyak tang madun ya ai dam lada ai shawa masha nga na re ngu ai hpe anhte kam ga ai. Raitim, shanhte a shim lam hte seng nna san jep na matu, shing n rai, san san re ai pahkam ni jaw lu na matu, ngang kang ai rudi lami laman ni anhte kaw n nga ai hpe gaw, chye na ya marit. Dai re ai majaw, anhte ni hku nna gaw, tang madun tawn ai hkingrai ni hte seng nna, madi shadaw ai lam galaw na n re ai sha n-ga, dai hkingrai ni a shim lam hpe mung hkam daga jaw ya ai lam galaw lu na n re.